

„ERDÉLYISÉG” NAPJAINKBAN, A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI ÉRDEKLŐDÉS VONZATÁBAN

SIMON ZOLTÁN

Az „erdélyiség”, mint fogalmi konstrukció a dolgozat címében alighanem a homályos és kényszerű kreáció egyik alapesetének tűnhet, legalább annyira, mint a kulturális antropológiai, a maga paradigmaticus valóságával, és a több mint egy évtizedes intézményes voltának prosperálása mellett is. A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék megalapítójának, Kunt Ernőnek a kulturális antropológiáról alkotott nézetét az iskola jelen képviselői a következőképpen adják vissza: „...*Hitt a kultúrák szerves továbbélésében és komplex kutathatóságában; eredeti szakmáját, az etnográfát nem csupán a paraszti életmód nosztalgikus leírásának tekintette, hanem élő, életképes tudománynak, amely nem áll ellen az új módszerek és eszközök bevezetésének, s amelyet a filozofikus valóságértelmező szemlélet jár át.*” (Bán András – Biczó Gábor – Kotics József: Antropológia veduta. Megjegyzések a tudásterület múltjáról a jelen perspektívájából és a jövő érdekében, Józsay Zsolt Kunt-emlékszobra kapcsán. In: *Új Holnap*, 2005/4. [a továbbiakban: Bán – Biczó – Kotics 2005/4], 31. old.).

Az „erdélyiség”-et, mint *filozofikus valóságértelmező szemléletet*, a dolgozat során *etnopolitikai, kulturális-társadalmi, vallási-etnikai* tartalmakkal igyekszem kiegészíteni, és e fogalompárokat (amelyek, így ebben a formában megint csak társadalomtudományi érdekű fogalomként hangzanak), hogy milyen megfontolásból rendelem alá a kulturális antropológiának, szóljon mellette/mellettem A. Gergely Andrásnak azon elképzelése, mely szerint a kiváló antropológus Clifford Geertz az „ideológia mint kulturális rendszer” alapértelmezése, megfordítható „a kultúra mint ideológiai rendszer” elméletére, és így az antropológiai gondolkodásmód határterületéről nézve talán megfoghatóvá, leírhatóvá válhat az „erdélyiség”, mint nemzeti, kulturális lét, vagy mint „mikrotörténeti-lokáliszociológiai” eseteírás (vö. A. Gergely András: *Létmódok és kimódolt létek [politikai antropológiai tanulmányok]*, MTA Politika Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2000 [a továbbiakban: A. Gergely 2000], 19. old.).

Ilyés Zoltán azt írja a Gyimesi-szorosról a történeti Magyarország egykori határának az utóbbi tizenegynéhány évben annyira felülértékelt, felülértékeldődött, a turisták és a helyiek által kreált határtermelési szimbólumai kapcsán, hogy: „*Az 'ezeréves határnak' a Vereckei-hágón kívül talán nincs még egy olyan szakasza, amely az elmúlt években olyan erőteljesen beépült a Trianon előtti országterület megismerését célzó (etno)turizmus repertoárjába, mint Gyimes (...). A versengő narratívák és térélmények földjévé váló*

Gyimesi-szoros népszerűsége karakteres orográfiáján túl minden bizonnyal abban az elgondolásban gyökerezik, hogy tömbmagyar, kulturálisan homogén terület csak a Székelyföldön érintkezik a történelmi határral és ez valamiféle otthonosságot és biztonságot nyújt az egykori határvidéket felkeresők számára. Ez a határélmény intenzív emlékezet-megerősítő szemiotikai munkát indukál.” (Ilyés Zoltán: Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In (szerk.): Biczó Gábor: *Vagabundus Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc, 2004. Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék [a továbbiakban: Ilyés 2004], 189. old.)

A fenti idézetből kiemelve az olyan fogalmakat, meghatározásokat, mint az *(etno)turizmus*, *versengő narratívák és térélmények*, *tömbmagyar, kulturálisan homogén, otthonosság, biztonság, intenzív emlékezet* – és ezeket „globálisan” átültetve az „erdélyiség”-re mint mnemonikus fogalomra, bebizonyosodik, hogy az „emlékezés kultúrája, az „identitástermelés kultúrája” (lásd: Ilyés 2004, 200. old.) a tágabb értelemben vett Erdélyt is, mint kulturális zónát¹, a tér szempontjából közelíti meg.

Az (etno)turizmus általános narratívái Erdélyt, mint kulturális zónát, nemhogy a Székelyföld református vagy katolikus vallási térbeliségére (vagy éppen egyéb vallási térbeliségekre/térbeli megoszlásokra) nem bontja le, hanem sok esetben igen tévesen székelyeknek említi a kolozsváriakat, mezőségieket, stb., vagyis a „székelység” mint („az igazi magyarok”, „azok még nem felejtették el magyarságukat”, „ott van az igazi összetartás”, „kemény, székely bicskások”, stb.) (etno)kategória mitizálódott, térbeliségében ráragadt, rátapadt a Székelyföld határ- és peremterületeire is, ahol a székely öntudat mára már teljesen megkopott (minden bizonnyal ide sorolhatjuk a mai Maros megyét, az olyan kompakt magyar többségű kistáj-egységekkel mint az Alsó- és Középső-Nyárad-mente), de a „hamis mítoszok” sora sokszor a partiumi területek lakóit is a székely toposz soraiba állítja.

A *versengő narratívák* az „erdélyiség”-et etnotoposzizálják, úgy, hogy ezek a párbeszédék alig-alig vagy egyáltalán nem számolnak? adott esetben az etnokulturális viszo-

---

¹ A „kulturális zóna” fogalmát Paládi-Kovács Attilától kölcsönöztem, aki a zóna, zonalitás fogalmainak értelmezése kapcsán a következőképpen fogalmaz: „Azok a geográfiai nagytérségek, amelyek hosszú történelmi korokon átívelően kötődnek államalakulatok, országok, tartományok, régiók létezéséhez, aligha nevezhetők makrozónának. Sem Erdélyt, sem Bajorországot nem nevezném így. Az ilyen típusú egységek regionális kultúrája csak igen sok komponens elemzésével jellemezhető. Ezeknek a tartományi szintű regionális kultúráknak számos konstans, viszonylag állandó komponensen van, ami viszonylagos állandóságot kölcsönöz és tartós jelleget ad az egész struktúrának. Egyes jelenségek térbeliségének leírásához, történelmi változásfolyamatok jellemzéséhez azonban a bajor vagy az erdélyi kulturális régióban a zóna is alkalmas fogalom és terminus lehet. Olykor történetileg rögzült, sok évszázados múltú visszatekintő jelenségcsoportok térbelisége is leírható vele. Példa rá a Székelyföld keleti és nyugati felének, katolikus és zömmel protestáns zónájának a jellemzése (Paládi-Kovács Attila: Megjegyzések a zóna és zonalitás fogalmának néprajzi értelmezéséhez. In: Kalmár Zoltán [szerk.]: *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2004. augusztus 26-28. Aszód, 2005, 10. old.).

² Példaként szolgálhat az „otthonosságot” kereső magyarországi turista esete, aki szinte felháborodva jegyzi meg, hogy Kolozsváron az utcán sétálva „alig-alig hallott magyar beszédet”, továbbmenve

nyok különbözőségeivel, a „többsmagyarság” fogalmával, amely sok esetben aktualitását nézve a történetileg változó más és más vallási-etnikai csoportok halmazát tömbösíti, etnikailag homogenizálja, tovább nem számol az etnikai szempontok szerinti centrális vagy marginális helyzetekkel, peremterületekkel, az esetleges kontaktzónákkal, az asszimiláció, akkulturáció meglétével és tényleges hatásfokával. A rendszerváltás után hirtelen meglóduló és mára már tömegessé váló „néptánc-, folklór- és vallási turizmus” (a fogalmat Ilyés Zoltántól kölcsönöztük: Ilyés 2004, 194. old.) vagy az „ősi és még romlatlan magyarság” újrafelfedezésének pátosza által generált, szintén menetrendszerű „tömegkirándulásoktól” aligha lehet számon kérni ezt a fajta „jártasságot” vagy éles(ebb) „szemlélődést”. Továbbá pedig nehogy azt higgye valaki, hogy jelen írásunkban az Erdélybe „kirándulók” vagy „szemlélődők” csoportjait opponálni szerettük volna, vagy ami még borzasztóbb félreértésre adhat okot, hogy hiábavalónak, esetleg etnopolitikai szempontból károsnak ítélnénk az ilyenfajta megismerési vágyakat, tetteket. Erdély vagy az „erdélyiség” megismerése, újraismerése igenis fontos feladat, túlzás nélkül nevezhetjük „nemzeti koncepciónak”, és ebben a folyamatban mindegy, hogy ki (kik) milyen kapcsolati formában (csoportos, családi, baráti, egyházi, rokoni stb.) formában teszi meg akár többszáz kilométeres útját, az igazán fontos feladat (amelyet a fentiekben sugallni igyekeztünk, és ezúttal mindenki maga döntse el politikai, nemzetfelfogási, stb. fókuszát) az adott kisebbségi csoport, etnikum azonképpen konceptualizálása, amely lehetőleg mentes az átpolitizáltságtól és a különböző sajtó- és egyéb híradásoktól, vagyis ahogy A. Gergely András fogalmaz: *„...a nemzeti identitás és a nacionalizmusok klasszikus elméletei közé ékelt modernista logikájú tudásközvetítés”-től.* (A. Gergely, 2000. 19. old.)

Michael Foucault életművének egyik alap gondolatát szintén A. Gergely András hozza, amely egyben legyen az általunk használt „erdélyiség” fogalmának etnopolitikai, kulturális-társadalmi kibeszélésének alap gondolata is a továbbiakban, mely szerint: *„...a hatalom és a társadalom működésében, együttes vagy egymás elleni mechanizmusaiiban a társadalmi tér újraelosztásának folyamata zajlik megannyi huzavona közepette, s hogy a hatalom szerepe, az állam eredendő funkciója aligha több vagy kevesebb, mint a politikai tér határainak, frontvonalainak kijelölése újra meg újra. A megoldások, hogy ugyanis éppen társadalmi alkuról, konszenzusról, konfliktusról, válságról vagy kölcsönös függésről van-e szó, az egyes társadalmak, politikai erőcsoportok és történeti körülmények függvényei. Századunk globalizációs, regionalizációs vagy lokalitásokra és csoportidentitásokra széteső folyamatai tehát ebből az aspektusból is indokoltan vizsgálhatók.”* (A. Gergely, 2000. 20. old.)

Az afféle bevezetésnek, fogalmi meghatározásnak szánt rész lezárásával még egy alap gondolat feloldásával vagyunk adósok, nevezetesen a kulturális antropológus, mint személy egzaltáltságának a feloldásával, nevezetesen azzal, hogy: *„Miként lehet biztos abban a kutató, hogy azt írja, amit a terepen tapasztal, és ha értelmezését szövege tárgyává tesz, vajon a maga konstruálta textusban nem számolja-e fel de facto azt a kulturális orginalitást („másságot”), ami kutatásának kiindulópontjával szolgált.”* (Bán – Biczó – Kotics 2005/4. 34. old.)

---

a Székelyföldre pedig „csodálkozva” jegyzi meg, hogy *„Kézdivásárhelyen még az üzletekben is magyarul van feltüntetve a termékek neve és ára”.*

A bátorságért, amelynek során szerény antropológusi képességeimet a Clifford Geertzével vetem össze, előre elnézést kérek, de jelen esetben a személyes „antropológusi” dilemmám valami hasonló azzal, amelyet ő így fogalmaz: „... *hogyan próbálják definiálni az „antropológiát”, mint az irodalmat, a „nyelvészetet”, vagy a rovatant, vagyis mint egy bizonyos dolog tanulmányozását, pedig az antropológia inkább különféle tudományos pályafutások laza kollekciója. Ez a rendhagyó diszciplína számtalan, önmagát definiálni próbáló hivatást foglal magában. Az én esetemben legalábbis erről van szó. Az én szakmai életem pályagörbéjén, amely se nem szabályos, se nem tipikus, amely szeszélyesen alakult, és meglehetősen határozatlan irányba tart, mégis egy antropológus pályája bontakozik ki. Ad hoc és ex post ügyről van szó. Csak akkor érted meg, mit csináltál (ha egyáltalán megérted), amikor már készen vagy.*” (Clifford Geertz: A tény után. Részletek a könyv egyik fejezetéből. In: *Lettre*, 18. szám, 1995. ős. Forrás: www.mek.oszk.hu).

A kulturális antropológia módszertani bázisának egyik legalapvetőbb elemét, magának a terepnek a legfontosabb módszereit aktualizálva, álláspontom mindjárt kettős vagy többes kötődésűvé válik, mint erdélyi magyarnak (aki Magyarországon végezte tanulmányait, és nem közvetlenül „otthon” kamatoztatja tudását, vagy ahogy sokan mondanák, akinek az „erdélyiség”-gel való kapcsolata mára csupán emocionális alapú) az „erdélyiség” belülről való leírása egyszerre „émikus”, illetve „étikus”³ pozícionáltságú. A résztvevő megfigyelés⁴ pedig esetemben az „ottlétem” szükségállapota is volt egyben, és az jelenleg is, így hát biztosan van, aki mindjárt azt kérdi, hogy „Hol az objektív leírás így?” Objektív leírás nincs, talán csak objektívizálható igyekezet, annak érdekében, hogy a „kívülálló” a „legközelebb” képet kapjon valamiről. Amit dolgozatunkban pillanatnyilag kerülni szeretnénk, az az etnocentrikus leírás, illetve maga az (ál)etnocentrizmus.

A fentiekben ígértük, hogy az „erdélyiség” fogalmát – természetesen lehetőségeinkhez mérten – felruházzuk *etnopolitikai, kulturális-társadalmi, vallási-etnikai* tartalmakkal.

---

³ „ÉMIKUS: Tartalmi, lényegi, magából a vizsgált kultúrából fakadó, a kutató társadalmi vagy kulturális közösség saját nézőpontját tükröző. Kutatás során az antropológus feladata, hogy saját kultúráját (amely szintén émikus a saját kulturális közösségében, de étikus, kívülálló a megismerendő közösség belső tartalmához képest) időlegesen „félre tudja tenni” azért, hogy megismerhesse a kutató terep saját kultúrafogalmát, önképét vagy képzetét. (A két kifejezés egyaránt a nyelvészetből származik, megkülönböztetésük gyakorlatilag a fonémikus és fonetikus szakszavakkal könnyíthető). Az angol nyelvhasználatból következően a fogalomprémikusként/etikusként is használható, de megtévesztő lehet az etikával azonos szóalak, ez utóbbihoz azonban nincs köze”. (Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

„ÉTIKUS: Egy kultúra kívülről történő ábrázolása (émikus nézőpont: belülről kialakított szemlélet). Az adatok elemzése nem feltétlenül úgy történik, ahogy az adott kultúrában élők gondolkodnak (nem az óslakosság szemléletével azonosulás a cél itt, mint az émikus megközelítésben). Pike szerint: etisch; elemző perspektíva (megfigyelő álláspont)”. (Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

⁴ „RÉSZTVEVŐ-MEGFIGYELÉS: A 20. századi antropológia legfőbb jellemzője a közvetlen terepmunka, amely a szociokulturális valóságok megértését jobban lehetővé teszi, mint a másodlagos információkra hagyatkozás. Ez a bensőséges kapcsolat, amely létrejön a résztvevő-megfigyelő munka során, kihathat az adott alkalmazott kutatás kiteljesítésére is.” (Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

Ezek a tartalmak együttesen, de akár külön, külön is a kisebbségi-etnikai identitástudat markáns komponensei is lehetnek. A kisebbségi lét, így az erdélyi magyar kisebbségi lét is, számol a fenti tartalmakkal, de a tartalmi komponensek körüljárása a kisebbségi lét megélhetőségének a kérdését veti fel, annak minden pozitív és negatív összetevőivel.

A rendszerváltás utáni kisebbségi lét Romániában (mint ahogy egész Kelet-Közép-Európában, ide értve a Balkánt is) gyakorlatilag átértelmeződött. Új politikai akarati formák jelentek meg (ne feledjük, hogy a Ceaușescu-érában a *kisebbség/kisebbségi jog, etnikai/közösségi érdekek, lokális/regionális identitások* teljesen elszigetelt fogalmak voltak, a románság maga is a rendszerváltás után szembesül igazán a politikai akarat demonstrációjával a magyar kisebbség részéről), nem feltétlen etnikai ellenállások formájában (de az óvatos visszagondolás okán a marosvásárhelyi 1990-es román-magyar összetűzést mindenféleképp be kell ékelnünk), hanem annál inkább a *szimbolikus önmegjelenítés formáinak* érdekében. Az egység képzete, az összetartozás tudata, a politikai perifériára való kikerülés félelme, esetenként a vallási, kulturális különbözőség érzékeltetése, a kisebbségi lét intézményesítése, mind-mind az „erdélyiség” kulturális-társadalmi-politikai reper-toárijai közé tartozik, és talán a legélesebb a határon túli magyarság politikai törekvéseinek rendszerváltás utáni hozadékában. A kulturális, politikai ellentétülés vágya is a legerőteljesebben jelentkezik az erdélyi magyarság körében, amelynek természetesen – a Kárpát-medencei magyarság legnagyobb (és legerősebb) lélekszámú kisebbségének csoporttudatán túl – sok más gazdasági és területi oka is van.

Annak érzékeltetése, hogy a román politikai akarat miként rezonált válaszaiban, tetteiben ezekre a kisebbségi létérdekekre, messze meghaladja dolgozatunk problematikáját, de nem is tekintjük feladatunknak a közelmúlt efféle jelen idejű átpolitizáltságtól terhes „historizálását”, amelynek az útvesztője több tízszerese lehet, mint jelenlegi vállalkozásunknak.

Az „erdélyiség” kibeszélésének lehetőségén túl mi magunk, mint ahogy Szarka László írja, a *beszélőközösség(ek) képének* ábrázolására törekszünk, annak a beszédtemának a leírására, amely „...a – régiókban még inkább csupán feltételezett, mint valóságos – posztacionális és posztmodern világ szemszögéből az etnikai közösségelvűséget, a nemzetépítést, a nemzetben gondolkodás létjogosultságát megkérdőjelezi, és az etnicitásnak, a nemzeti tudattartalmaknak, tudáskészleteknek az egyéni és csoportos identitászerkezetekben való fokozatos leértékelődését prognosztizálja”. (Szarka László: A kisebbségi magyar közösségek helyzete és fejlődési tendenciái a kutatások tükrében. In: *Korunk*, 2004. 1. szám [a továbbiakban: Szarka 2004]. Forrás: www.mek.oszk.hu.)

Az „erdélyiséget”, amit immár úgy vizsgálunk, hogy figyelembe vesszük a „magyarországi beszélőközösség képét”, figyelembe vesszük az erdélyiek „saját beszélőközösségét” és a „kettő közötti huzavona beszélőközösség-képét”, és beleültetjük a fenti, Szarka László-féle etnopolitikai konstellációba, de a magunk elgondolásában is mindjárt feltehetjük a kérdést, hogy ki (kik) tartoznak; ki (kik) tartozhatnak a 21. századi magyar nemzet-fogalomba, vagy tényleges formában, fizikálisan a magyar nemzethez.

Szarka László a *magyar nemzetközösséget* (mint félreértésekre okot adható kifejezést) *létező közösségi keret-ként* elfogadja, annak szándékában, hogy értelmezve a magyarországi és a kisebbségi magyar nemzeti közösségek, valamint a diaszpóra-magyarság közötti kapcsolatokat, az etnikai identitás, a magyar nyelv, a magyar nyelvű kultúra fenntartására irányuló kooperációkat, kijelenti, hogy a *19. századi romantikus vagy éppen*

*nacionalista harmincmillió*s Nagy-Magyarország *teoréma*ival szemben az aktuális magyar nemzetfogalom összetettebb, vezérelve, hogy a nemzeti kultúrát, történelmi tradíciót úgy őrizze és tartsa fenn, hogy az nemzetközileg is versenyképes legyen, olyan *feladat*közösségnek nevezi, amelyet a különböző intézményrendszerek tartanak össze, és amelyek a szolidaritás dimenzióival is leírhatók.

Szarka László továbbá leírja, hogy a 20. századi államjogi, politikai döntések, a migrációs kirajzások, a gyakorta nagyon összetett és többes identitás-képletek kialakulása, a nyelvi és etnikai identitás feladása, kicserélődése mind-mind ellene szólnak az olyan „nemzetelgondolási” modelleknek is, mint az illyési *ötágú síp* metafora, vagy a Csoóri Sándor-féle *mozaiknemzet* kifejezés (vö. Szarka 2004).

A jelenlegi kisebbségi magyar nemzeti közösségek sorsa ebben a *magyar nemzetközösségben* a dekomponáltság érzetét diktálja. Az „erdélyiség”, mint megannyi más ebben az új agyonintézményesített és versenyképességre orientált nemzetfogalomban negligálódik. Itt nem arról van szó, hogy az „erdélyiséget” piedesztálra kell emelni (olykor-olykor sajnos erre is van példa, de ez legalább annyira árt, mint maga a rossz szándékú kiközösítés), hanem lehetőség szerint egy olyan irányú nemzetépítés jöjjön létre, amely nem pusztán a kétféle entitás azonosításán alapszik, és a reintegrálódás folyamatát gerjeszti, hanem a sajátos kelet-közép-európai interkulturális modellek kialakítását is célozná (Vö. Szarka László: A kettős állampolgárság jogintézménye a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze. Forrás: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu.)

Az erdélyi és a magyarországi entitások valóban mások, és a (kulturális) másság azonosítása, az azonosításra való törekvés sajnos a legtöbb esetben elmarad, vagy éppen séggyel félresikerül. Az ok nem mindig a rossz szándék, annál inkább a dezinformáció, vagy a társadalmi párbeszédbe annyira beékelődő, a határon túli magyarokkal szembeni etnikus sztereotípiák.

Az erdélyi és a magyarországi entitások ellehetetlenedésének, összeütközésének egyik példája lehet a Feischmidt Margit írásában megfogalmazott határkutatási irányzatok azon elve, amikor is határátlépési gyakorlatok, a határral kapcsolatos distinkciós mechanizmusok előidézik a határ két oldalán élő nemzeti-etnikai csoportok megosztottságát, s annak kulturális következményeit. Ilyen a *román stigma* is, amelyet nemcsak a román nemzetiségű (feketemunka, turista stb. céllal) határátlépők éreznek diszkriminatívnak, hanem a magyar nemzetiségű (fekete- vagy idénymunkából élők, rokoni, baráti kapcsolatokat erősítő, továbbtanulási szándékú stb.) rendszeres határátlépő csoportok tagjai is. Sorin Antohira hivatkozva állapítja meg Feischmidt Margit, hogy ez a negatív önkép az utóbbi kétszáz évben mélyen beleivódott a román kultúrába (vö. Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osváth Anna, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének 2004. évi évkönyve*. Budapest, 2004. Akadémiai Kiadó [a továbbiakban: Feischmidt 2004]. Forrás: www.mtaki.hu), de megállapításunk szerint az erdélyi magyar kultúrába is adaptálódott, mint kényszerű állampolgársági mimikri, gyakran hívja életre a hiábavaló és soha véget nem érő oppozíciós nemzeti, etnikai hovatartozást eldöntő, diszjunktív jellegű társadalmi közbeszédet.

A rendszerváltás utáni időszak és napjaink határátlépési gyakorlatát jellemző „szabadságérzet”, vagy a határok ellégtelenedésével, a simmeli metafora szerinti *hid és ajtó*

kítárukozásával⁵ viszont az a fajta magatartás is kezdetét vette, amely jóhiszeműen a kulturális, vallási, civil-társadalmi kapcsolatok visszaható kiépítésén fáradozik, legtöbb esetben pozitív irányba terelve a nemzeti összetartozás tudatának állapotát.

Az „erdélyiség”, mint szimbólum napjaink Magyarországnak a politikai porondok eleire, vagy azok bandériumi zászlaira van kitérve, esetlegesen a zászlókon levő szegényfoltok bevarrására van ítélve. A magyar igazolvány ügye, de még inkább a kettős állampolgárságról szóló népszavazás (2004. december 5.) óta eltorzult „magyarországi közbeszéd” az erdélyi magyarságról még mindig úgy beszél, hogy annak igazi félelmeit, dilemmáit nem ismeri.

A magyar igazolvány, illetve a kettős állampolgárság exkluzíve a népszavazás pillanatában, illetve utólag aktuálisan is még mindig stigmatizál, valami hasonló módon, mint a fent említett *román stigma*, természetesen annyi különbséggel, hogy itt a nemzeti sztereotipizálás pozitívabb kicsengést kaphat, a nemzeti mimikri pedig nemzeti lojalitássá változhatott/változhat át.

A politikai felhangok kicsengésének elkerülése érdekében, de maradván a megígért kulturális antropológiai tolmácsolás egyik leghitelesebb eseténél, az alábbiakban egy rövid interjúrészletet idézek a kettős állampolgárság ügyén. A témával kapcsolatos – több személyvel és órán át tartó – interjú-beszélgetéseimnek végkicsengése minden esetben megegyezett a most idézettével. Az interjúk kizárólag idősebb személyekkel történtek, elsősorban olyanokkal, akik egykoron magyar állampolgárok voltak katonai szolgálatuk okán, illetve akik 1940-44 között „a magyar világban” születtek, vagy végezték általános iskolai (I–IV. osztályos) tanulmányaikat. A fiatalabb generáció megszólalásait, véleményét ez esetben azért nem idézem, mert a jelen dolgozatban elsősorban a kettős állampolgárság azon hatását tartjuk fontosnak, amely érzelmi, emocionális véleménykülönbségeket jelenít meg, vagyis azokat, amelyek a kulturális emlékezet tárgykörébe sorolhatók, és egyben a kisebbségi sors narratívái⁶ is.

A kettős állampolgárság utáni népszavazást követően hazatérve (mondhatnánk a terepre menve), mint huzamosabb Magyarországon tartózkodó, de még az „erdélyiek” so-

---

⁵ Böröcz József egy simmeli metaforapárral („a híd” és „az ajtó”) jelzi a határ két lehetséges értelmezését és a kettő kapcsolatát. A híd metafora: összekapcsolást, kontaktust jelent, amelyen keresztül felülkerekednek a politikailag konstruált kettészakítottság fölött. Az ajtó metafora lényege, hogy két állása van: nyitva és zárva, aminek alkalmazásával a közhatalom az áthaladást és a javak áramlását szabályozza. Böröcz a „határ szociológiájáról” szóló írásában különösen azokról a formális és informális intézményekről beszél, amelyek a határ fölötti vonzás, illetve kizárás folyamatait meghatározzák. Raimondo Strassoldót is idézve a határhelyzetek ambivalenciáját hangsúlyozza. – A határvidék társadalmát gazdasági, politikai, kulturális, nyelvi tényezők két irányba húzzák, ennek következménye az az ambivalens identitás, amely hol a kooperáció, hol a konfliktus alapja a határ két oldalán lakók társadalmában. (Feischmidt 2004).

⁶ A gyűjtő ritkán szokott beszélni kutatási tárgya, a szöveg létrejöttéről. Pedig olyan tudás, olyan élmény ez, amelynek egyedül ő van birtokában. A szöveg az ő jelenlétében, sőt az ő jelenléte miatt jön létre. Nem is tudja kivonni magát a szöveg teréből, láthatatlanná tenni magát, mert ezzel a szöveg megérthetőségét veszélyezteti. A szöveg csupán úgy létezik, ha egyik oldalán ott van a beszélő, a másik oldalán pedig a hallgató. Ha valamelyikük, akárcsak a közöttük zajló-alakuló kapcsolat leírása hiányzik, az olvasó kényszerül rá arra, hogy a rendelkezésére álló információk és képzelete segítségével rekonstruálja a szöveg mikrokontextusát.

rába sorolt személytől egyik idős rokonom, aki ekkor hirtelen interjúalanyommá is vált, az alábbiakat kérdezte: „Há kérdezni, hogy mű magyarak vagyunk vagy nem? Há nem szégyelik magukat, há én a magyar hadseregbe szolgáltam, ott harcoltam a magyar hazáé, a Kárpátokba meg is löttek, há ha olyan nagy okosak, akkó ezt mé nem tudják. S akkó a végén le is szavazzák, há ez elég szégyen... De nehogy azt higgye valamelyik okos politikus, vagy akámelyik magyar (magyarországi magyar állampolgár), hogy ő mondja meg nekem, hogy magyar vagyok, vagy nem, azt nem ők mondják meg...”⁷

Bármennyire is tudománytalan, de az interjúrészlet közvetlen szétbontását, továbbgondolását önökre bízom. Én magam (hogy ne maradjak adós a véleménynyilvánítással) az interjúrészlethez áttételesen újfent Szarka László *A kettős állampolgárság jogintézménye, a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze* (forrás: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu) című írása egy-egy szegmensét igyekszem parafrázisba szedni.

Szarka László az állampolgársággal kapcsolatos jogi szakirodalom átvizsgálása során hangot ad azon kérdésének, kételyének, mely szerint a nemzeti, etnikai hovatartozást lehet-e az állampolgársági dimenzióval azonosítani, illetve, hogy egy esetleges kettős állampolgárság jogi szempontból hogyan destabilizálná például az államterülethez, közigazgatási rendszerhez való jogokat. A jog szempontjából a másik releváns kérdés, hogy a jogegyenlőtlenségeket miként lehetne felszámolni a kettős állampolgárság esetében, ugyanis az európai jogrendszer jó néhány európai államban (ahol a többes vagy kettős állampolgárság létezik) a választ még nem találta meg.

A magyarországi kettős állampolgárság ügyénél maradva Szarka László tovább hangsúlyozza, hogy a magyar kisebbségpolitika, etno- és identitáspolitika, bevándorlás-politika közötti különbségtétel mindenekelőtt a fontos, illetve hangsúlyt adva a 20. századi nemzetállam-építési koncepciók gyászos kimenetelének, jelzi, hogy minden ilyenfajta kísérlet történeti szempontból meghaladott.

A 2004. december 5-i népszavazás alkalmával nem is annyira a *nemzetszervező* vagy *államszervező víziók* ütköztek, hanem a következményeket „jóhiszeműen” és „negativisztikusan” megfogalmazók tábora. Anélkül, hogy a két tábor akkori és jelenlegi álláspontját vita tárgyává tennénk, maradjunk az „erdélyiség” problémájához közelebb álló álláspontnál – amelyet akkor és most sok erdélyi politikus osztott/oszt –, nevezetesen a *kisebbségi magyar közösségek migrációs potenciáljának felgyorsulásától való félelemlnél*.

Dolgozatunk problematikája szempontjából tegyük fel a magunk kérdéseit is – támpontul hagyva Szarka László fent idézett írását –, vagyis hogy: a kettős állampolgárság megszavazása esetén ténylegesen felgyorsult volna-e az erdélyi magyarok migrációs hajlandósága Magyarország, illetve Nyugat-Európa irányába? A kettős állampolgárság elvetése vajon tompította-e a migrációs hajlandóságot? A jó ideje egyre jobban meghatározó honkeresése befolyásolható-e egyáltalán? A válasz mindenfajta merész gondolattól mentesen is az, hogy: nem.

A kettős állampolgárság elvetésének ténye talán tompította a migrációs hajlandóságot, talán nem, annyi bizonyos, hogy a hirtelen kiáramlás, a több tízezres vagy akár mil-

---

⁷ Interjúalany: Veress Lajos (született: 1924-ben), somosdi lakos (Maros megye, Románia), hanganyag, 2004. december 20.

liós nagyságrendű erdélyi magyar (és egyéb „erdélyi lakóhelyű”, de nem feltétlen ma-gyar nemzetiségű vagy anyanyelvű) betelepülők, munkavállalók Magyarországon való megjelenésének híre továbbra is téves, és az a folyamat marad csupán, amelyet „...a baloldali kritika olyan hatásosan szembesített a törvény nemzetépítő logikájának lehetséges következményeivel szemben.” (Szarka László: *A kettős állampolgárság...*)

A családi stratégiákban benne levő elvándorlási készletés, a fiatalabb és képzettebb csoportok migrációs készletés, az évente több száz letelepedési, állampolgársági kérelmet indítványozók sora leginkább a kényszerasszimiláció fogalmával függ össze, vagyis a gazdasági, kulturális kapcsolatok, munkaerő- és iskolaválasztás lehetőségeinek kitágulásával, a magyarországi letelepedést kultúrája, nyelve, származása révén megoldani képes, valamint a gyorsan integrálódó és élni akaró stratégiákkal függ össze. (vö. Szarka László: *A kettős állampolgárság...*)

Ezek a stratégiák a társadalomtudományi diskurzus érdeklődési fókuszában, vagy az empirikus társadalomtudományi tenniakarásban legalább annyira (de talán jobban is) élénkek, érthetőek és kontrollálhatóak (még akkor is, ha a közvetlen beavatkozás nem történik/nem történhet meg, legfeljebb csak a felhívó írások „magunkról írunk magunknak” halmaza), mint a politikai érdeklődés és tenniakarás szférájában, így hát magunk megint csak maradunk abbéli szándékunkkal (nem vészjóslóan, hanem annál inkább diszciplinátoriikus megismerési palettával), hogy kijelentsük: az „erdélyiség” fogalma körül lengő kettős állampolgárság, státustörvény, magyar igazolvány politikai ügyei mellett is az erdélyi régiókban az asszimilációs folyamatok mindenféle történeti előzményeikkel együttesen továbbra is jelen vannak, a nem számolt kontaktuszónák léteznek, mi több, egyre jobban kitolódnak, a klasszikus szórványvidékek határai szélesednek, a kettős identitás vagy a többes kötődés, az identitásváltás folyamatai rurális és urbánus térben egyaránt fokozódnak, a szülőföld fogalma mindinkább a régió, település szintjére szűkül le, a magyarországi ki- és belépési gyakorlatokban továbbra sem csökkenek a fenntartások, negatív tapasztalatok, ambivalenciák (vö. A. Gergely 2000, 47. old.).

Zárszó helyett

Az „erdélyiség” fogalmát dolgozatunkban laza keretek és értelmezési határok között hagytuk, szándékosan. Merész vállalkozásnak és jelenlegi szakmai kompetenciámat meghaladótnak tűnt volna, ha csak kísérletet is teszek annak definiálására, hogy mi az „erdélyiség”. Bizonytalan vagyok abban, hogy egyáltalán meghatározható, behatárolható-e, hiszen folyamatosan változik, alakul és alakítják, olyan, mint maga a kultúra fogalma.

Az „erdélyiségről” kifejtett gondolatainkkal az volt a szándékunk, hogy diskurzus, afféle nemzeti párbeszéd tárgyává tegyük. Napjaink túlinformált világában a nemzeti párbeszéd konszenzusa azon kategóriák egyike, amely leginkább kifordítható, visszafordítható, bal- és jobboldalra állítható stb.

Jelen dolgozat éppen ezért legyen az aktuális nemzetstratégiai pozíciók megismerhetőségének egyik pontja, jelesül az „erdélyiség” állapotának kulturális antropológia általi leírása, úgy, mint kiegészítő perspektíva. Ha a fenti gondolatok vita tárgyára érettek, akkor a dolgozat elérte célját.